

ҚУРЪОНИЙ ДУНЁҚАРАШ

Маданий ишлаб чиқариш режаси

AbdulHamid AbuSulayman

THE QUR'ANIC WORLDVIEW

A Springboard For Cultural Reform

(ШТ) «Китобларининг қисқача сериялари»

ҚУРЪОНИЙ ДУНЁҚАРАШ

Маданий ишлаб чиқариш режаси

АбдулҲамид Абу Сулаймон

Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

Бишкек 2022

УДК 297.18
ББК 86.38-2
А 13

Китоб ҳомийси:

Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

Херндон Виржиния АҚШ

Билимлар интеграцияси институти (ИКИ)

Гуржистон Тбилиси

Китоб муаллифи: АбдулҲамид Абу Сулаймон

Китобни ўзбекчага таржима қилган: Эшбоева Рахат: – Б.: 2022

Китоб муҳаррири: Мирзахидова Муяссар

Ушбу китоб муаллифлик ҳуқуқи билан ҳимояланган. Нашриётнинг ёзма руҳсатисиз ҳамда лицензион шартномага асосланган қонуний истисно ва қоидалардан ташқари, китобнинг бирон бир қисми нашр қилиниши мумкин эмас. Ушбу китобда билдирилган қарашлар ва фикрлар муаллиф ёки нашриётнинг фикрларини акс эттириши шарт эмас. Ташқи ва хорижий web-сайтларда ношир URL манзилларнинг тўғрилиги учун жавобгар эмас ва бундай сайтлардаги материалларнинг аниқ ёки долзарблигига қафолат бермайди.

«Эҳсон Хайрия» жамоатчилик фонди томонидан нашр қилинган.

**Ушбу китоб Қирғизистон мусулмонлари диний идораси томонидан
тасдиқланган № 74**

Қуръоний дунёқараш: Маданий ишлаб чиқариш режаси (Uzbek)

АбдулҲамид Абу Сулаймон

ИИТ «Китобларининг қисқача сериялари»

© Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

1444 АН / 2022 СЕ

Paperback ISBN 978-9967-08-963-1

The Quranic Worldview: A springboard for cultural reform (Uzbek)

AbdulHamid Abu Sulaiman

IIIT «Books-In-Brief Series»

The International Institute of Islamic Thought (IIIT)

1434 АН / 2013 СЕ

Paperback ISBN 978-1-56564-595-0

IIIT

P.O.Box 669

Herndon, VA 20172, USA

www.iiit.org

Барча ҳуқуқлар ҳимояланган

ISBN 978-9967-08-963-1

УДК 297.18

ББК 86.38-2

Халқаро ислом тафаккури институтининг китобларининг қисқача сериялари

Халқаро ислом тафаккури институтининг китобларининг қисқача сериялари – бу китобхонларга асл нусханинг асосий мазмуни тўғрисида маълумот бериш учун қисқартирилган шаклда ёзилган институтнинг муҳим нашрларининг қимматли тўпламидир. Қисқа, ўқишга осон, вақтни тежаш учун яратилган ушбу қўшма шарҳлар катта нашрнинг пухта ва диққат билан ёзилган кўринишини тақдим этади ва умид қиламанки, китобхонларни асл нусхани янада ўрганишга рағбатлантиради.

АбдулҲамид Абу Сулаймоннинг **“Қуръоний дунёқараш: маданий ислоҳот ишлаб чиқариш режаси”** китоби 2011-йилда тўлиқ нашр этилган ва *“Ал-Рубъях ал-Кавнийях ал-Ҳадарийях”* арабча асл нусхасининг инглизча таржимаси муаллифи.

Ушбу асосли ва мулоҳазали иш мусулмон дунёсининг ёмонлашиб бораётган ҳолати, Қуръоний дунёқарашнинг мусулмон виждонига тарқалишига олиб келган кучлар, уни қандай тузатиш кераклиги тўғрисида тушунча беришга ҳаракат қилмоқда. Ташхис билан рози бўлмаганлар кам. Абу Сулаймон ҳақли равишда таъкидлаганидек, Қуръоний дунёқарашни тиклаш ҳар қандай ҳақиқий ва доимий ўзгариш учун зарурдир. Унинг таъкидлашича, айнан шу нуктаи назардан қатъий ички ҳолатга келтириш, Қуръон тамойилларига, шунингдек, Пайғамбар суннатларига қатъий риоя қилиш дастлабки мусулмон жамоасини илгари эришган ютуқларига эришишда рағбатлантириш муҳим роль ўйнаб, бугунги кунгача кимнинг таъсири теккани сезилиб туради. Мусулмонлар анчадан бери ўзларининг мушкул аҳволини ҳал қилишга ҳаракат қилишган. Муаллиф, бу Қуръоний дунёқараш орқали исломий ўзликни тиклаш, замонамизнинг асосий талаби ва умматнинг келажакдаги ҳар қандай ҳаётий ривожланиши учун зарур шартдир, деб таъкидлайди.

**АбдулҲамид Абу Сулаймон томонидан асл нусханинг қисқартирил-
ган наشري**

ҚУРЪОНИЙ ДУНЁҚАРАШ:

МАДАНИЙ ИСЛОҲОТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ РЕЖАСИ

ISBN hbk: 978-1-56564-366-6

ISBN pbk: 978-1-56564-365-9

2011

Китоб билан танишиш

Ушбу китоб мусулмон дунёсининг ёмонлашуви сабабларини ўрганишга, бугунги кунда мусулмонлар олдида турган асосий саволлардан бири: таназзулни қандай қайтариш ва бир пайтлар буюк бўлган Ислом маданиятининг ёрқинлигини тиклашга қаратилган. Муаллиф Қуръоний дунёқарашни тиклаш учун ёш мусулмонлар жамиятининг гуллаб-яшнашига имкон берган ва унинг тамойиллари ханузгача амалда бўлган ечимни таклиф қилади. Бугунги кунда Қуръон дунёқарашни орқали исломий ўзликни тиклаш мусулмон дунёсининг келажакдаги ҳар қандай соғлом ва барқарор ривожланиши учун шартдир.

Бундай дунёқараш соғлом инсон маданияти учун кўпроқ динамизм, ижобий энергия ва ижодкорлик билан таъминлаши мумкин. Мусулмон жамоасининг дунёқарашини ва унинг вақт ўтиши билан босқичларини чуқур, ҳар томонлама ўрганиш орқали китоб мусулмонлар маданияти мавжудлигининг дастлабки йилларида ривожланишининг энг асосий сабабларидан бирини белгилаб берди. Шу билан бирга, у кейинги асрларда мусулмон жамоасига таъсир кўрсатган бузилишнинг муҳим жиҳатларини очиб бериб, ечимларни таклиф қилади.

Ғарбдаги Исломиё халқларнинг ҳайратига ва ҳаётнинг барча жабҳаларида ғарб одатларига мос келишига қарамай, уларга тақлид қилиш юзаки бўлиб, жамиятлари барқарор равишда қоқлик ва унутишга тушиб қоқди. Агар мусулмонлар ижодий ҳаракатлар ва ислохотлар учун асл маъно, мақсад, туртки берадиган дунёқарашни ривожлантирмасалар, ҳеч нарса ўзгармайди.

Умид қиламизки, ислохотчи мутафаккирлар ва раҳбарлар Қуръон дунёқарашини мавзуси билан самарали муносабатда бўлишади, уни диққат билан ўрганадилар, ота-оналар, таълим ва инсонлар қалбида мусулмон жамоаси ўғил ва қизларининг онглариини тарбиялаш орқали амалга оширадилар.

БИРИНЧИ БОБ

Қуръоний дунёқараш ва инсон маданияти

Ҳар бир маданий тизим маълум бир фикрлаш тарзида мужассам бўлган яширин дунёқараш билан боғлиқ. Бундай фикрлаш услуби қанчалик аниқ, ижобий, кенг қамровли ва мослашувчан бўлса, у боғлиқ бўлган маданий тизим, дунёқарашни қанчалик аниқ акс эттирса, у шунчалик самарали ва динамик бўлади.

Қуръоний дунёқараш ислохотлар учун асос яратади. Бу исломий жамиятларнинг тузилиши, қўлланилиши ва натижаларида ишончли, изчил, илмий тарзда акс этирилиши керак. Ислом дунёқараш таркиби ва мазмунига бепарволик ҳаётийлик, барқарорлик, долзарблик ва интеллектуал маҳсулдорликни йўқотишга олиб келди. Ислом тамойиллари, тушунчалари ва кадриятлари, исломий мерос асарлари ва тушунишнинг услубий воситаларининг кўплигига қарамай, таъсир қилмайди. Аниқ, изчил ва реалистик дунёқараш одамларнинг психологик, маънавий ва интеллектуал ҳаётини шакллантирувчи, уларни чорали ҳаракат қилишга ундайдиган таълимот кучи сифатида муваффақият қозонади. Ҳақиқатан узок бўлган ноаниқ дунёқараш одамлар ҳаётига ёки жамият ҳолатига озгина таъсир қилади. Бугунги кунда мусулмонлар жамиятида ислом дунёқарашини синчковлик билан ўрганиш учун маърифатли онг ва ташвиш етишмаяпти. Натижада сўнгги бир неча асрларда мусулмон жамоасининг пасивлиги, таназули ва қоқоқлиги юзага чиқди.

Мусулмон зиёлиларининг Ғарб андозасидаги илмий ва моддий ютуқларга қизиқиши уларни ғарб менталитети ва замиридаги дунёқарашни қабул қилишга ундади. Бунинг ўрнига мусулмон анъаналарини танқидий ўрганиш ва ўргатиш орқали мусулмон тафаккурини ислох қилиш керак. Бундай тадқиқотлар ислом тафаккури, ижтимоий тузилиши ва маданий мавқеининг пасайиш сабабларини очиб бериши мумкин. Мусулмон зиёлилари Ғарбнинг турмуш тарзига бўлган кўр-кўрона қизиқишини енгиб, ўз тарихи ва маданияти ҳақида холислик ва ижодий танқидни қабул қилишлари керак. Ислом дунёқарашни ақидапарасликка оид асосини ва мусулмон жамоасининг йўқотган нарсасини қайтариб олиш учун интеллектуал, психологик ва ҳиссий рағбатини ўз ичига олади.

Пайғамбар (С.А.В.)* давридаги ютуқлар ва солиҳ халифалар даври уларнинг дунё ва маданиятга ҳаётӣй ва самарали қарашларидан илҳомланган. Ушбу дунёқарашда ишбилармонлик руҳи, динамизм, интеллектуал ва ҳиссий куч бор эди. Бу одамларнинг тарихий маҳорати ханузгача мусулмонлар жамоатининг виждонида ва онгида сақланиб келмоқда. Биз ушбу олдинги авлодни хабардор қилган, унга раҳбарлик қилган дунёқарашни, шунингдек, бу дунёқараш қандай ривожланганлигини тушунишимиз керак.

Бизнинг ҳозирги ҳолатимизда акс этган туб ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда, биз мусулмонларнинг дастлабки авлодларини бошқарган қарашларни замонавий ажодларимизнинг оғир меросидан ажратишимиз керак. Бугунги дунёқараш реактив назария бўлиб, унинг риторикаси зулм, мағлубият, пассивлик ва маргиналлашишга ундайди. Бошқа томондан, Қуръоний дунёқараш ўтган асарларда муваффақиятли бўлди, чунки у ўзини англаш ва тасдиқлаш учун турли хил индивидуал ва жамоавий усулларни яратди. Одамлар Ислоннинг дастлабки даврларидаги Қуръоний дунёқараш таъсири остида яшаганларида, уларнинг Худо томонидан берилган маънавий табиати адолат, раҳм-шавқат, биродарлик ва тинчлик кадриятлари билан жавоб берган. Қудратли Аллоҳ шундай деган: “У (Қуръон) оламларга эслатмадан бошқа нарса эмас. Сизлардан истиқомат (тўғри йўл) да бўлишни хоҳловчилар учундир”. (*Тақвир сураси*, 81:27-28)

Иккиланиш, пайғамбарлик ва ҳукмрон халифалик даври тугагандан кейин ислоний дунёқараш аста-секин ўз ўрнини топди. Қуръони Карим сўзлари билан ислоний хабарни асл зикр этувчиси назорати остида озиқланган Пайғамбаримиз саҳобаларининг жамоати йўқ бўлиб кета бошлади. Бунинг ортидан ўша даврдаги бузилган тажоввузкор империялар: Форс ва Византия империялари билан тўқнашув бошланди. Кейинчалик, саҳрода исён кўтарган араб қабилалари мусулмон давлатининг қуролли кучларини мағлубиятга учратиб, унинг сиёсий ҳаётига путур етказди. Дастлаб Ислонни қабул қилган чўл араблари ҳали ҳам ибтидоий ирқчи қабилавий кадриятлар ва ижтимоий урф-одатлар таъсирида эди.

* (С.А.В) – Соллаллоху алайҳи ва саллам. Аллоҳнинг саломи ва баракаси у билан бўлсин. Муҳаммад (С.А.В) Пайғамбарнинг исми зикр қилинганда ҳар доим шундай дейилади.

Минтақавий можаролар, қаттиқ сахро ҳаёти ва камдан-кам табиий ресурслар сабабли қабилавий тўқнашувлар оила, фуқаролик, давлат ва миллат тушунчалари каби ислом ижтимоий институтлари асосидаги бирдамлик ва қабилавий фикрлаш кадриятларини ўзлаштиришга тўсқинлик қилди. Қуръони Карим бадавий қабиаларининг ваҳшийлиги ва ибтидоий фикрлаш тарзини акс эттиради. Уларнинг исломий сиёсий ҳаётга салбий таъсири яхши бошқарилган халифалик кулаши ва шавқатсиз Умавийлар сулоласининг ўрнатилиши билан бошланди. Уларнинг ибтидоий тафаккури ва одамлар муносабатларига ирқчилик муносабати Қуръоний дунёқарашни янада яширган. Вақт ўтиши билан яна бир муҳим нуксон юнон тафаккури ва мантиғининг формализми, унинг таълимоти ва фалсафасининг афсонавий тарафкашлиги эди.

Ушбу воқеалар жамоат ва сиёсий соҳаларда қарамликнинг пайдо бўлишига олиб келиб, исломий дунёқарашнинг кўп жиҳатларини бузди. Шундай қилиб, дин аста-секин сиёсий ҳукмдорлар ва уларнинг ихлосмандлари хизматида фойдаланила бошланди. Интеллектуал ва ақидавий чалкашликлар кучайиб, мусулмонлар жамоатининг маънавий заифлашиши билан бирга Исломий дунёқарашнинг янада бузилишига олиб келди. Бу воқеалар Умавийлар даврининг охирларида, Ислом давлатининг сиёсий тизимининг кулаши ва тараққиётни янгилаш учун очилган Қуръон асосларидан чиқиб кетиш даврида аниқ кузатилган. Бунга илоҳий берилган ҳукумат, яратилишнинг мақсадга мувофиқлиги, инсон табиатининг бошқарилиши, одамларнинг ахлоқий асослари ва адолат, биродарлик, Худонинг бирлиги, маслаҳат, эркинлик, масъулият ва ижодий ҳаракатлар тамойиллари киради.

Бир пайтлар миллатни бошқарган мақсад, туртки ҳисси ва у билан бирга тараққиёт, бунёдкорлик ва ижодий ҳаракатлар ўтиб кетди. Натижада пайдо бўлган вакуум бўйсунуш ва кўрқитиш риторикаси билан тўлдирилди, бу эса бепарволик ва кучсизликни янада кучайтирди. Ихтилофлар, тарқоқлик, қолоқлик ва институционал бузилишлар бошланиб, зулмкор режимлар Ислом империясида ҳукмронлик қилдилар.

Мусулмон жамоалари учун ваҳий ва сабаб ўртасидаги гўёки тўқнашув инсон табиатида ҳам, объектив ҳақиқатда ҳам ҳеч қандай асосга эга бўлмаган ҳаёлдир. Ваҳийларнинг ёзма матнлари ва инсон табиати ҳақиқати,

коинот қонунлари савол остида. Ақл-идрокнинг вазифаси – ваҳийда инсон табиати ва умуман олам ҳақиқати тасвирланганлигини таъминлаш. Ваҳий ва умумбашарий қонунлар бир хил манбадан келиб чиққанлиги сабабли, ҳақиқий маъно ва илоҳий ваҳий берган кўрсатма ўртасида ихтилоф йўқ.

Қуръонда “ақл” ёки “фикр” мустақил равишда зикр қилинмаган. Ақл ёки фикр ҳақидаги ташвишлар инсон табиатининг ўзгармас томони бўлган ақл ёки унинг аксиомалари билан боғлиқ эмас, аксинча онг ва унинг кучларидан қандай фойдаланилганлиги билан боғлиқ. Қуръонда идрок этиш (*ал-тадаббур*) – ақлни ишлатиш (*ал-ақл / ал-таъаққул*), фикрлаш (*ал-тафаккур*) ва кўриш (*ал-ибсар*) ҳақида тез-тез сўз юритилади. Олимлар ўзларининг ўхшашликларида хатоларни аниқлаш учун билим ёки маълумотларга эга бўлмаганда, улар шунчаки Ислом қонунларининг умумий руҳига мос келадиган ва уларнинг фикрига кўра инсон фаровонлиги талабларини қондирадиган талқинларни қабул қилдилар: улар қонуний устунлик (ҳақиқат), (*имтиҳсан*) амалиётига риоя қилишди. Бу ёндашув “*мақасид ал-шариъах*” (Ислом ҳуқуқининг олий мақсадлари) интизомига айланиб, бу ҳақиқий инсоний вазиятларда Ислом қонуни руҳини бажариш учун тафсилотларни универсаллик нуқтаи назаридан ўрганишни ўз ичига олади. Шундай қилиб, олимлар одамларнинг маънавий ва моддий манфаатларини ҳимоя қилиш ва қўллаб-қувватлашга муваффақ бўлишди.

Ваҳийни тўғри тушуниш, мажбурлаш, зўрлаш ёки инсон табиатини ёки космос қонунларини инкор этишни талаб қила олмайди. Илоҳий ваҳий бизни асл табиатимизни ва умуман яратилишимизни тушунишга олиб келди: бу адолатли, соғлом, ижодий жамият қурилишининг ягона йўли. Ушбу ваҳий одамларни яхшилик қилиш истагини фаоллаштиришга ва унга бўйсунушга ундайди ва йўналтиради. Масалан, Қуръоннинг “ўқиш” амри бизни инсоний қобилиятларимиздан яхшилик учун фойдаланишга қаратилган бўлиб, имон, донолик ва ахлоқий мақсад туйғуси билан асосланади. Қуръоний дунёқарашда ваҳий ва табиат, инсон ва космик ҳақиқатлар ўртасида ҳақиқий тўқнашув эҳтимоли йўқ. Барча изловчилар мавжуд маълумотларни тортиш ва таққослашда давом этиш учун ҳақиқатни кашф этишни талаб қилади.

Агар Пайғамбаримиз саҳобалари кетганидан кейин мусулмонлар жамоаси Қуръоний дунёқарашга риоя қилишни давом эттирсалар, биз миллат сифатида бирлигимизни сақлар эдик; исломий ижтимоий фанларини бошқариб, уришаётганлар гуруҳларига бўлинмадилар. Бирок, бу жараёнда ҳақиқат ва асл инсоний манфаатлар йўқолиб, жамият парчаланиб кетди. Агар Қуръон тушунчалари ва ғоялари ислом тафаккурини бошқаришда давом этса, Пайғамбаримизнинг саҳродаги араб қабилаларига айтган сўзлари уларнинг ўзларига хос эҳтиёжлари, қобилиятлари, маданияти ва тарихига мослаштирилганлиги равшан бўлади. Вақт ўтиши билан Қуръон ўқиш ва ёд олиш орқали марҳамат ва самовий муқофотларга эга бўлиш воситаси сифатида қаралиб, ижтиҳод (унинг маъносини янги ва ижодий усулларда тушунишга уринишлар) йўқ эди.

Ислом илми тарихини синчковлик билан ўрганиш шуни кўрсатадики, қабилавийлик ва менталитет араб бўлмаган халқларнинг мусулмонлар жамоасига кириб келиши билан бирга араб миллий давлатининг ривожланишига катта таъсир кўрсатган. Бирок, Қуръон ҳам ҳар доим ва ҳамма жойда амал қиладиган конституция, абадий хабар, даъват, қонун ва дунёқараш бўлиб қолмоқда. Унинг вазифаси маълум вақт ва жойларда жамиятни бошқариш учун кўрсатмалар ёки қонунчилик бериш эмас, аксинча у абадий, илоҳий илҳомланган дунёқарашни ифодалайди.

Бундан ташқари, Пайғамбаримизнинг суннати ва ҳадислари етказилганлиги сабабли, Мадина мактаби мутафаккирларининг хулосалари сўнги сунний ҳуқуқшунослик мактабининг асосчиси Имом Аҳмад ибн Ханбалнинг фикрлари Мадинадан ва Пайғамбаримиз давридаги ислом жамиятидан жуда фарқ қилар эди. Ханбалнинг асарлари Пайғамбар ва Қуръон таълимотларидан олинган донолик манбалари сифатида мўлжалланмаган ҳадислар тўпламлари ва энциклопедияларининг тарқалишига ҳисса қўшган.

Аксарият мусулмон уламолари ўзларининг эътиборларини шахсий тақводорлик ёки (*ъибадат*) ибодат шакллари деб аталадиган нарсаларга қаратдилар – гарчи яхши ниятли мусулмон, жамоат ёки хусусий шахс томонидан қилинган ҳар бир ҳаракат ибодат шаклидир. Худди шу тарзда, олимлар шахсий шартномалар тўғрисидаги қонунлар ва савдо шартномалари каби дунёвий операцияларни тартибга солувчи қоидаларни

кўриб чиқдилар. Ҳукумат ва жамоат манфаатлари тўғрисида китоблар ёзиш учун вақт ҳам, куч ҳам қолмади. Исломий дунёқараш давлат ва хусусий соҳаларга мутаносиб урғу бериш билан деярли бутунлай йўқолди. Қолган нарса, умуман мусулмон аҳолиси зулматда қолиши керак деган тахминга асосланган таҳдид ва кўрқитиш риторикасидир.

Пайгамбаримизнинг саҳобаларига йўллаган хабарлари доимо севги, ҳурмат, эҳтиром ва уларнинг олижаноб фазилатлари, ютуқлари ва ҳиссаларини эътироф этиш билан белгиланади. Қуръоний дунёқараш – бу Худо бизда яратган соғлом, мутаносиб инсоний табиатни акс эттирувчи дунёга ахлоқий, яқка художўй, мақсадга мувофиқ, ижобий дунёқараш. Демак, илмий ва ҳуқуқий нуқтаи назар ерни ва унинг бойлигини масъулиятли бошқаришни қўллаб-қувватлайди. Қуръоний дунёқарашни ўзлаштирган мусулмон Худо берган табиатга мувофиқ яшайди ва бу моҳиятан яхши. Биз, мусулмонлар, фарзандларимиз онги ва қалбига севги, қадр-қиммат ва тинчлик ҳақидаги тасаввурни сингдиришга чақирамиз. Замонавий материалистик маданиятимизга салбий интеллектуал ва маданий таъсир кўрсатишига қарамай, Қуръоний дунёқараш ва мусулмонларнинг Худога бўлган марказий севгисини акс эттирувчи ижтимоий-психологик тадқиқотлар ўтказиш зарур. Бундай тадқиқотлар ота-оналар ва мактаблар учун ўқув материаллари бўйича адабиёт шаклида бўлиши мумкин. Вояга етган тингловчиларга мурожаат қилишда, Худонинг марҳаматлари ва ғамхўрлиги, У одамларни қандай улуғлаганлиги тўғрисида онгли равишда мулоҳаза юритишга эътибор қаратиш лозим.

Қуръоний дунёқарашнинг ижтимоий институтларимизга таъсирини тасаввур қилишни ҳаётнинг турли соҳаларига татбиқ этиш орқали бошлашимиз мумкин. Бундай тушунчаларга ўзаро маслаҳат, адолат, хайрия, хайрли ишлар ва покланиш киради. Қарама-қарши тушунчалар – адолатсизлик, ҳуқуқбузарлик, тажовузкорлик, ақл ва инсон манфаатларига зид бўлган ҳар қандай нарса. Биз ҳаётимиз ва жамиятимиз учун ҳидоят манбаи ва ижод қилишга оид маънавий дунёқараш сифатида Қуръонни тўғри тушунишга интиламиз. Қуръон барча тақлиф қилинган мақсадлар ва вазифалар учун асос бўлиб хизмат қилади, шунингдек, ривоятлар ва бошқа матнлар мазмунини баҳолаш мезонлари тўпламидир.

Баъзиларнинг мусулмон ўзига хослиги ва маданиятини йўқ қилиш ёки четга суриб қўйиш, унинг замонавий материалистик маданиятга ижодий, ислохий ҳисса қўшиш қобилиятини йўқ қилиш ҳаракатлари туфайли интеллектуал ва маданий курашлар авж олмакда. Аёлларнинг ҳуқуқлари ва жамиятдаги роллари энг ёрқин мисол бўла олади. Инсон институти тарихий жиҳатдан Ислом қонунлари билан ҳаётий алоқаси туфайли мусулмон уламолари томонидан алоҳида эътиборга сазовор бўлган. Бинобарин, мусулмонлар оиласи ислом тафаккурининг дахшатлилиги ва турғунлигига қарамай, ўзининг беқиёслиги ва ахлоқий кучини сақлаб қолди. Агар биз оила ва иш тизимларини оила тузилмасидаги бир-бирини тўлдирувчи гендер ролларининг донолигини акс эттириш учун ислоҳ қилмасак, биз мусулмонлар жамоати ва унинг аъзоларини яна ҳам йўқотиб қўямиз.

Жинсларнинг бир-бирини тўлдирувчи бирлиги инсон мавжудлигини ҳамда эркаклар ва аёлларнинг жисмоний, психологик ва ижтимоий таркибини уйғунлаштиради. Улар биргаликда битта, синхронлаштирилган бутунликни ҳосил қилади. Мусулмонлар ўзларининг фикрлашлари ва хатти-ҳаракатларини эркаклар ва аёллар табиатан ўхшашдир деган тахминга асосланиш ўрнига, улар баъзи жиҳатлари билан ўхшаш бўлишлари билан бирга, улар бир-биридан муҳим ва бир-бирини тўлдирадиган жиҳатлар билан фарқ қилишлари керак.

Материалистик дунёқараш эркаклар ва аёллар ўртасидаги ушбу муҳим, органик психологик ва ижтимоий фарқларни эътиборсиз қолдиради ёки кам баҳолайди. Ғарб жамиятлари ҳақидаги ушбу нигилистик ва илмий бўлмаган қарашнинг ҳалокатли оқибатларини биз аёллар ва болаларга нисбатан адолатсизлик кўринишда кўрамиз. Бу адолатсизликлар оила институти ва унинг ижодий ахлоқий асосларини йўқ қилади. Аёллар оналик инстинктларини англашларига тўсқинлик қиладиган юкни кўтардилар ёки бу инстинктни қондирганда, ушбу танловнинг моддий ва психологик ҳаражатларини ўзлари кўтардилар. Айни пайтда эркаклар жавобгарликдан озод қилинишган.

Қуръоний дунёқарашга, унинг ижтимоий жиҳатларига ва маданий тизимининг тузилишига бепарволик, мусулмон жамоасининг маданий беғоналашувида қатнашадиганларга хизмат қилди. Бир-бирини тўлдир

эркак ва аёл ўртасидаги ижтимоий муносабатларни, уларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятларини Худо уларга берган табиат ва Қуръоннинг муҳуббат тушунчалари (*ал-маваддаҳ*), раҳм-шавқат (*ар-роҳмаҳ*), яхшилик қилиш (*ал-маъруф*), ҳайрия (*ал-иҳсан*) ва иш нуктаи назаридан тартибга солиши мумкин. Ушбу дунёқарашни янада чуқурроқ тушуниш керак, чунки у никоҳ муносабатлари ва иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва таълим соҳаларида эркаклар ва аёллар ҳуқуқларини кафолатлайдиган амалий ислоҳотлар билан боғлиқ. Бу ислоҳот ушбу соҳаларга Қуръон тушунчалари ва тамойиллари орқали янада уйғунроқ ҳаракат қилишига имкон бериб, шу билан кенг жамиятда яхлит тизимларни шакллантиради.

Қуръоний дунёқарашдаги жамоа ёки миллат инсоният мавжудлигининг ажралмас қисми сифатида тушунилиши керак, у фақат шахслар ва жамоалар симбиотик бўлганида тўлиқ бўлади. Қуръон шахсга, жамиятга ва бутун инсониятга мурожаат қилиб: “Аллоҳ сизлардан имон келтириб, солиҳ амалларни қилганларга, шубҳасиз уларни ер юзидаги кучга қўшиб қўйишини ваъда қилди”. (*Нур сураси*, 24:55)

Қуръон инсониятнинг муваффақиятли ҳаракатларининг учта асосини таъкидлайди: ишонч ва имон кучи, унинг адолати туфайли ҳаракатларнинг самарадорлиги. Дунёга Қуръон нуктаи назарида Нафс ва Ўзаро муносабатлар нимани бошқаради? Қуръоннинг дунё ва инсон ҳаётига бўлган қарашининг бу инсоний ўлчови ҳаётини аҳамиятга эга. Қуръоннинг тавҳидий қарашлари умуминсоний ва кенг қамровлидир. Шунинг учун, “Мен” “Бошқалар” нинг ажралмас қисми сифатида тушуниладиган, “Бошқалар” ҳам “мен” нинг ажралмас қисмидир.

Қуръоний дунёқараш нуктаи назаридан, Мен ва Ўзаро муносабатлар ўзаро таъсир ўтказадиган доиралар бўлиб, уларнинг ҳар бири бошқасига ҳисса қўшиши учун фойдали нарсаларга эга. “Ўзлик” ва “Бошқалар” хилма-хилликни англатадиган турли хил инсоний ижтимоий тизимлардаги “халқлар ва қабилалар” га тегишли. “Ва унинг оят-белгиларидан осмонлару ернинг яратилиши ва тилларингиз ва рангларингизнинг турлича бўлишидир. Албатта бунда олимлар учун хабар бор!” (*Рум сураси*, 30:22)

Турли хиллик мавжуд, шунинг учун одамлар сайёра ва унинг бойликларидан масъулият билан фойдаланиши, ўзларининг ва бошқаларнинг

эҳтиёжларини қондириш, тараққиётлар ва маданиятларни куриш учун биргаликда ишлаш ва бир-бирини тўлдиришга интилишлари мумкин. Фақат адолат “мен” ва “бошқалар” ўртасидаги муносабатларни, ҳатто душманлик ва бегоналашиш шароитида ҳам бошқариши керак. Шунга ўхшаб, умумий инсониятнинг биродарлик алоқаси, Ўзлик ва Ўзгандан ҳар қандай адолатсизлик ва тажовуздан қочишни талаб қилади. Қуръон тажовузни босқинчилик билан қайтаришнинг ҳаракатини ўзи шундай деб атайди: “Ҳаром қилинган нарсаларда қасос бор. Ким сизга душманлик қилса, сиз ҳам унга шунга ўхшаш душманлик қилинг”. (*Бақара сураси*, 2:194) Инсониятда биродарлар ўртасидаги можаролар ва урушлар ҳар доим қизил чизикни кесиб ўтишни, ҳатто қонуний ва зарур бўлса ҳам ўз ичига олади. Шундай қилиб, Қуръон бизни бундай ҳаракатнинг жиддийлигидан огоҳлантиради. Бироқ, меъёрсиз адолат бўлмайди, адолат шунчаки ҳамма нарсада меъёрнинг мевасидир.

Ислом инсоният тараққиётининг оламшумул илмий босқичи учун кўрсатма ва кашфиёт манбаи бўлган ва Қуръон бутун инсониятга мурожаат қилган. Қуръон, худди тараққиётнинг олдинги даврларида инсониятга етказилган ваҳийлар сингари ғайритабиий ва мўъжизавий ривояти эмас. Бу билим, ўқиш, медитация ва тафаккур нутқи; ақл, тортишув ва ишонтириш; етакчилик, биродарлик, адолат ва тинчлик. Ислом – бу одамларга юборилган сўнги илоҳий хабар, шунингдек, Қуръонда инсоният борлиги ва Ер юзида ҳукмдор ва ўринбосарлар сифатида бизнинг Худо томонидан берилган салоҳиятимиз. Ҳар биримиз Ислом қадриятлари ва таълимотларидан ўзлаштиришимиз ва қўллашимиз мумкин бўлган ҳамма нарсани олиб борамиз. Исломий дунёқараш ўзини ва бошқалар ўртасидаги барча муносабатларни адолат ва тинчлик тамойилига асослайди. Биз исломий (*даъваҳ*) даъватни Ислом давлати (*dawlah*) билан аралаштириб юбормаслик учун эҳтиёт бўлишимиз керак. Давлат инсонни ижтимоий ташкил этиш мақсадида мавжуд бўлган сиёсий бирликдир. Ғарб илоҳий услубни иштиёқ билан қабул қилиб, шу билан бирга яккахудолик исломий дунёқарашни қабул қилмади. Ғарб динни тарк этгандан сўнг, дин деярли хурофот сифатида қаралди. Бошқа томондан, Қуръон вақт ўтиши билан ва бир жойдан иккинчи жойга ўзгармасдан қоладиган мақсадлар, қадриятлар ва тушунчаларни билдиради. Инсон ҳаёти шароитлари доимо ўзгариб ва ривожланиб борганлиги сабабли, исломий қадрият ва тушунчаларни қўллаш ҳам ўзгариб, ривожланиши керак.

Ислом қадриятлари ва тушунчаларини муайян вақт ва жойлар шароитида тўғри қўллаш донолик, билим ва идрокни талаб қилади. Худонинг каломи ва Унинг инсониятга юборган сўнги хабарлари бўлган Қуръон, шунингдек, ҳар доим, ҳамма жойда табиатан ва космос қонунларидан тўғри фойдаланиш учун кучли кўрсатма манбаи ҳисобланади. Пайғамбар суннатининг Ислом хабарининг иккинчи манбаи сифатида тутган ўрни ушбу хабарнинг қадриятлари, тамойиллари ва тушунчаларини қўллаш учун донолик беради.

Қуръон дунёқараш ва Пайғамбаримиз ҳаёти одамларни бошқаришга қодир бўлган ва инсон қалбидаги эзгулик кучларига фароғат, ёвузлик, адолатсизлик ва шахсий манфаатларга мойилликни енгишга имкон берадиган аниқ хабарларни ўз ичига олади. Бошланиш нуқтаси сифатида мусулмон жамоати унинг орқага қайтганлигини ва бу ўзгаришлар даволаниши мумкин бўлган аниқ сабабларга кўра содир бўлганлигини тан олишлари керак. Мусулмонлар жамоаси Ислом даъволарининг холис ва ҳақиқий бўлмаган даъволарини эътиборсиз қолдиришни ўрганишлари керак.

Мусулмон мутафаккирлари, ислохотчилар ва ўқитувчилар замонавий ислом маданияти касалликларини аниқлашлари ва уларга қарши курашишлари керак. Худди шу тарзда, кенгроқ мусулмонлар жамиятидаги ҳар бир кичик гуруҳ носозлик ёки мувозанат бузилиш манбаларини ва тузатиш усулларини тан олишлари керак. Шунда жамият ўз соғлигини ва маданият кашшофи сифатидаги ролини аниқ нигоҳ ва неқбинлик (оптимизм) билан тиклай олади. Қуръоний дунёқараш яна жамият ҳаётининг асосига айланади.

Ислом бизни хавфсиз тарзда қирғоққа олиб чиқадиган қутқарув кемаси, саёҳатимиз охирида хавфсиз етиб боришни таъминлайдиган компасдир. Ислом инсониятнинг мағрурлигини ёки базасини, тажовузкор инстинктларини қондирадиган ирқчиликнинг бир шакли эмас, содда, қул, хўрловчи монастыр идеализми ёки фақат энг муносиблари тирик қоладиган нигилистик материализм эмас. Аксинча, Ислом мутаносиб, соғлом руҳий ва маънавий идеализмдир. Исломнинг ушбу қарашлари хавфсизлик, адолат ва хотиржамлик муҳитида инсон эҳтиёжларини қондириш учун асос яратади.

ИККИНЧИ БОБ

Қуръоний дунёқарашда мужассам бўлган тамойиллар

Ушбу кадриятлар ва тамойиллар амалий даражадаги Қуръоний дунёқарашнинг асосий муҳим қурилиш блоклари ҳисобланади. Улар жамиятнинг маданий тараққиётига раҳбарлик қиладилар. Тавҳид бу дунёқарашнинг энг асосий тамойилидир, чунки у инсоннинг маънавий эҳтиёжларига энг интуитив равишда таъсирчан ва универсал жавоб беради. У, шунингдек, ҳаёт ва мавжудотнинг турли ўлчовларини тушунишда инсон мантиғининг “шифтини” ифодалайди: “Унга ўхшаш нарса йўқ ва ҳамма нарсани эшитувчи ва кўрувчи”. (*Шууро сураси*, 42:11) Қуръон йўналишлари инсон виждонининг моҳиятини мақсадга мувофиқ, ахлоқий ва маънавий мойилликлари билан акс эттиради.

Худо томонидан берилган ҳукумат тамойили Худо фаришталарга одамларни яратиши тўғрисида эълон қилишида акс этади. Шахсий ва ижтимоий даражаларда одамлар онг ва тушунишга эга. Дунёда ҳаракат қилиш қобилиятини назарда тутадиган бошқарув тамойили одамларга шарафли мавқеъ беради. Ушбу позиция ҳаётини қарорларни қабул қилишда эркинлик ҳуқуқини, шунингдек, Ердаги ҳаракатлари учун вазифалар, масъулият ва жавобгарликни ўз ичига олади.

Адолат – инсоннинг барча даражадаги ҳаракатлари ва ўзаро муносабатларининг асосий мақсади: моддий, маънавий, иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий. Адолатсиз ва мўътадилликсиз, инсон ҳаёти ва бошқарувининг барча ўлчовлари маънодан ва мақсаддан маҳрумдир: адолат – бу инсоннинг оқилона хатти-ҳаракатининг ўлчовидир. Қуръон инсон ва жамият ҳаётининг барча жабҳаларида ҳар томонлама адолатни кўришга ёрдам беради.

Одамлар бошқа жонзотлардан руҳи, виждони, шунингдек, билим олишга интилишлари билан ажралиб турадилар. Бу шараф масъулиятни ўз зиммасига олади, бу эса одамлардан мазмунли танлов қилиш эркинлигидан фойдаланишни талаб қиладди. Бироқ, эркинлик бетартибликни ёки бошқаларнинг, жамиятнинг ёки келажак авлодларнинг ҳуқуқлари ва

манфаатларининг бузилишини оқламайди. Бинобарин, ҳеч ким инсоннинг ушбу якка ва ижтимоий ўлчовларида бошқариш ҳуқуқини бузиши мумкин эмас.

Шахсий субъектив эркинлик – бу эътиқодлар, таълимот эътиқодлари ва инсоннинг дунёқараши билан боғлиқ бўлган виждон эркинлиги. Иккинчидан, ижтимоий соҳада ҳаракат эркинлиги. Бу эркинлик жамиятга таъсир қилиб, ўзаро маслаҳатлашув орқали аниқланадиган тегишли чекловларга эга. Жамият чегараларни ва назоратни белгилаб, шахснинг ҳуқуқлари ва эркинликлари ҳамда жамиятнинг фаровонлиги ва омон қолиш ҳуқуқи ўртасидаги мувозанатни таъминлашга интилиши керак.

Қуръон бизни Худо томонидан абадий мукофотга эга бўлишига ишонтирмакда: “... ўз Дўстларининг чақириғига жавоб берадиган ва тинимсиз ибодат қиладиганларга; ва (умумий манфаатларга оид барча масалаларда) унинг қоидаси ўзаро маслаҳатлашишдир...” (*Шууро сураси*, 42:38 дан) Маслаҳатлашувнинг мақсади – жамият ҳуқуқини ва эркинликларини бузмасдан бутун жамиятни тартибга солиш ва бошқариш бўйича тавсиялар бериш.

Одамлар оқилона ва интуитив равишда ўз қобилиятлари ва шароитлари доирасида ўзлари масъул бўлган мазмунли танловни эркин қилишларига ишонишади. Қуръон дунёқараши инсоният ҳаётини асосий фазилатнинг жиддий ва мазмунли корхонаси сифатида кўриб чиқади. У ҳаётда ислохотлар, ижодкорлик ва хизмат орқали эришган ҳар бир нарсамизнинг самараларини абадийликнинг маънавий соҳасига ёйилган деб билади. Бизнинг туғма маънавий идрокимиз диний ва ахлоқий ҳиссиётнинг асосидир. Бундай интилишларни тушунчамиз марказига қўйиш орқали Қуръоний дунёқараш бизнинг диққат марказимиз ва илҳом манбаимизга айланади.

Инсон ўз ҳаёт йўли тўғрисида хабардор, яхши маълумотли ва масъулиятли қарорларни қабул қилиш қобилиятига эга бўлади. Дунёқараш бизнинг Худо томонидан берилган инсоний табиатимизнинг ажралмас қисмлари бўлган ва ер юзидаги Худонинг бошқарувчиси ролимизни бажаришга имкон берадиган баъзи фазилатларимиз бўлган ахлоқий масъулиятимиз тўғрисида хабардорлигимизни кучайтиради.

Ўсиб бораётган билимлари туфайли одамлар ер бойликларидан фойдалана олишиб, маданиятлар ва тараққиётлар яратишди. Шунингдек, уларга эркинлик, танлаш ва маънавий-ахлоқий идрок этиш қобилияти берилиб, бу уларни мақсадли ҳаёт кечиришга, эзгулик ва ахлоққа интилишга, шунингдек, яратган олдида масъулиятини англашга олиб келади.

Ўзаро маслаҳатлашув (*ал-шуро*) таъсир ва кучга эга бўлганларнинг инжиқликлари ёки манфаатларига боғлиқ эмас, аксинча кенг жамоатчилик иштироки учун очикдир. Ушбу амалиёт ҳар кимнинг ўз эътиқоди асосида ҳеч қандай тўсиқ ва чекловларсиз ҳаракат қилишнинг қонуний ҳуқуқларини ҳимоя қилиб, шу билан инсониятнинг мақсадини амалга оширади ва ривожланиш, ислоҳот, хавфсизликнинг умумий мақсадларига хизмат қилади. Шундай қилиб, ўзаро маслаҳатлашув шахслар, жамият ва инсоният фаровонлиги учун жуда муҳимдир.

Ўзаро маслаҳатлашув тушунчаси ва унинг бошқарув билан боғлиқ ахлоқий ва ривожланиш мақсадлари билан ҳаётий алоқаси тўғрисида Қуръонни синчковлик билан ўрганиш адолат, қадр-қиммат ва бағрикенглик руҳида амалга оширилган тўғри йўналтирилган эркинликнинг асл маъносини очиб беради. Ўзаро маслаҳатлашув жамиятни зулм, авторитаризм, адолатсизлик, порахўрлик иллатларидан ҳимоя қилади. Эркинлик ва ўзаро маслаҳатлашув (ёки уларнинг етишмаслиги) тараққиётларнинг кўтарилиши ва қулашида муҳим роль ўйнайди. Эркинлик ва маслаҳат инсоният тараққиётини сақлаб қолиш учун муҳим шартлардир.

Мусулмон жамоалари қайта туғилиш ва маданий ҳаётни тиклаш босқичларини бошдан кечирар экан, улар бир томондан эркинлик ва ўзаро маслаҳатлашув, бошқа томондан эса тараққиётнинг кўтарилиши ва қулаши ўртасидаги ўзаро боғлиқликни англаб етишлари керак. Бугунги кунда инсоният тараққиёти моддийлик ва ирқчилик (ёвузликни рағбатлантирувчи шахс), сохта демократия ва унинг талаблари, яъни нигилистик анархиянинг жабҳасидан бошқа нарса бўлмаган, оммавий ахборот воситалари, нуфузли шахслар ва бой синфлар томонидан назорат қилинадиган сохта тадқиқот марказларининг йўл-йўриқларидан азият чекмоқда.

Ривожланган материалистик жамиятлар бошқа миллатларнинг моддий ва инсон ресурсларини талон-тарож қилиб, ўзларининг адашганликлари, сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий тизимларининг эгилувчанлиги, уларнинг бузук, синфий, ирқчилик амалиётлари, ўз халқлари ва ижтимоий тизимлари ахлоқи таназзулининг оқибатларидан қочишга ҳаракат қилдилар. Ушбу мураккаб талон-тарожнинг нархи, албатта, заиф, кам ривожланган давлатлар томонидан тўланиб, энг маърифатли онглари, моддий инсон ресурсларини ва кадр-қимматини йўқотади.

Оддий одамлар массаси ва технокапиталист зиёлилар томонидан намойиш этилган феодал (монопол) озчиликлар ўртасидаги фарқ тобора кенгайиб бормоқда. Ижтимоий шавқатсизлик ва иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий курашлар ёмонлашиб бораверади ва бутун дунёга тарқалади. Атроф-муҳит ва маданий ривожланишнинг етишмаслиги билан боғлиқ тарихий сабабларга кўра мусулмонлар жамоати институтларнинг аҳамиятини тан олишмаган.

Бирок, бугунги кунда, агар биз ҳақиқатан ҳам ўзимизга ва инсоният жамоатига фойдали бўлишни истасак, биз ўзимизга қодир бўлган энг яхши институтларни кура олмастик учун узримиз йўқ. Қуръон бизга эслатганидек: “... Агар Аллоҳ одамларнинг ўзларини ҳимоя қилишларига йўл кўймаган бўлса, шубҳасиз, бузилиш ер юзини қамраб олган бўлар эди. Аммо Аллоҳ барча оламлар учун ўз фазлида чексиздир”. (*Бақара сураси*, 2:251) Ҳозир баъзи золим ёки бузуқ исломий давлатлар эгалик қилган бойлик, аслида мусулмонлар жамоатини янгилаш сари интилиш ташаббусларини издан чиқариш билан таҳдид қилмоқда.

Мусулмонлар жамоатидан уйғонишнинг дастлабки аломатлари гуллаб-яшнаши ва мева бериш имкониятига эга бўлишидан олдин куртакка сингиб кетиши ҳақиқатан ҳам хавфлидир. Мутафаккирлар, ислохотчилар ва ўқитувчиларнинг самимий саъй-ҳаракатлари, оталар ва оналарнинг фарзандлари учун ғамхўрлиги ва фидойилиги туфайли мусулмон жамоати тўсиқларга қарамай, ушбу мақсадларга эришиш учун зарур бўлган нарсаларга эга.

Таниқли ҳакам ва ҳуқуқшунос Ибн Халдун (вафоти 808/1406) ижтимоий фанларга тизимли, сабабчи, илмий изланишлар ва сабабий ёндашувни

ўрнатишга ҳисса қўшди. Унинг таъкидлашича, ваҳий ва унинг турли хил хабарлари ҳақиқатан ҳам ваҳий сифатида тан олиними ва инсоният билим доирасига кириши учун ҳар бир хабарчининг баёнотлари, хабарлари, аввало инсон онги тарозисида тортилиб, соғлом мантиқ мезонлари билан ўлчаниши керак. Сабаблилик ва масъулиятли бошқарувни ажратиб бўлмайди. Сабабиятсизлик ҳаёт бетартибликка айланиб, масъулиятли ҳаракат ёки жавобгарлик учун сабаб бўлмайди. Худонинг бошқарувчиси бўлиш вазифаси иродани ўз ичига олиб, у монотеизм, қатъият ва ахлоққа асосланган ҳаракат учун масъулият ва имкониятларни ўз ичига олади.

Шундай қилиб, Худо томонидан берилган ерни бошқариш инсон ҳаётининг сабаблилигини тан олмасдан имконсиз бўлар эди. Ваҳий (ёзилган ёки *ал-мастур*), (кузатилган нарса ёки *ал-манзур*) ва ақл (мувозанат, ўлчов ёки *ал-мийзан*) – инсон табиати ва космос қонунлари ваҳий мавзусидир, ақл ва мантиқнинг асослари эса биз ваҳий кўрсатмаларини қандай тушунишимиздир. Агар юнон тафаккурининг таъсири остида мусулмон тафаккури ўзгармаган бўлса, мусулмонлар биринчи бўлиб ижтимоий фанларни кашф этган бўлар эди. Қонуний нуқтаи назарни ва ҳар томонлама илмий ёндашувни эрта қабул қилиш билан улар бошқа мамлакатларга қараганда анча кўп ютуқларга эришишлари мумкин эди.

Бугунги кунда ислом тафаккури ва маданияти йўналишини тўғрилаш учун мусулмон мутафаккирлари ва ислоҳотчилари кенг қамровли илмий нуқтаи назардан фойдаланишлари керак. Кейин Қуръоний дунёқарашнинг мустаҳкам пойдеворига асосланиб, улар мусулмон жамоасининг маданият, таълим ва бола тарбиясига бўлган муносабатини ислоҳ қилишлари мумкин, бу жамоат тафаккури, илмий муассасалар ва билим олиш учун асос яратади. Бундай ислоҳот илмнинг турли соҳаларига оид исломий қарашларни бирлаштиради. Бундай ислоҳ исломий дунёқарашни акс эттирувчи Қуръонга асосланган доктринавий таълим билан бирга тақдим этиладиган турли хил академик мутахассисликлар учун ўқув дастурларини яратишга ёрдам беради.

Ҳақиқий исломий дунёқараш ҳар томонлама, қонуний ва интизомлидир. Афсуски, сохта “исломий” деб даъво қиладиган мусулмонлар дунёқарашини устун бўлиб, назарий, атомистик, пассив ва танланган. Мусулмонлар жамоати Қуръоний дунёқарашни тиклаши ва тўғри йўлга қўйилган ис-

ломий фикрлаш тизимини тиклаши учун биз соғлом инстинктлар, умум-башарий қонунлар, замон ва макон ҳақиқатлари ва ваҳий ислом билим-ларининг манбалари эканлигини тан олишимиз керак.

Туйғулар инсон фикрининг ўлчови бўлган ақлнинг воситаси бўлиб хизмат қилади. Мантиқ ва ақл умумий маънога асосланиб, биз дунё ҳақида ҳукм чиқаришимизга имкон берадиган кузатув ва таққослашларни амалга оширамыз. Ирода ер юзида адолат, ҳаққонийлик ва ислоҳотни амалга оширишда ёки худбин мақсадларни амалга оширишда танлов ва қарорлар учун асос бўлиб хизмат қилади. Мусулмонлар яқка равишда ва жамият сифатида ўзларининг фикрлаш тарзида, келажак авлодларнинг фикрлашларида бузилган нарсаларни тузатиши мумкин.

Глобализм – бу инсоният ривожланишининг барча босқичлари бирлашадиган фазанинг хусусияти. Исломдан аввалги барча динлар ибтидоий тарзда бир-бирига нисбатан изоляцияда яшаган баъзи халқларга хабар эди. Бундан ташқари, ушбу динлар мақсад қилинган халқларга етиб борадиган восита асосан мўъжизалар эди. Ислом бутун дунёдаги одамларга, Одам Атонинг барча авлодларига хабар сифатида келган. Натижада, унинг нутқи бутун инсониятга қаратилган бўлиб, унинг тингловчиларига етиб борадиган воситаси қонун билан тартибга солинадиган олам ва инсоннинг ундаги ўрни ҳақидаги илмий тушунчадир. Адолат ва тинчлик унинг мақсадлари эди. Адолатсиз тинчлик ҳам, глобаллашув ҳам бўлмайди. Глобализм ва глобаллашув – бу кутбли қарама-қаршилик. Глобаллашув алоқа, одамлар ва жамиятлар ўртасида тинчлик, биродарлик, меҳр-оқибат, мол ва ресурсларни адолатли тақсимлашни таъминлайди. Глобаллашув, аксинча, назорат, эксплуатация ва порахўрликдан келиб чиқади. Алоқа ҳаракатининг ўсиши билан бир қаторда, пайғамбар орқали хабар билан бошланган инсоният ривожланишининг глобалистик, илмий босқичи одамларни ягона глобал ҳамжамятни шакллантиришга яқинлаштиради. Алоқа, ўзаро тан олиш ва дунё давлатлари ўртасидаги умумий манфаатлар уларни ягона инсон ҳамжамятини шакллантиришга ундайди.

Глобаллашувнинг муқобили бу глобаллашув, яъни би родарлик, адолат, ҳамкорлик, бирдамлик, хавфсизлик, тинчлик ва эркинликдан масъулияти, ижодий фойдаланиш тамойилларига асосланган глобал ҳамжамят,

тартиб ва ҳукуматни яратишдир. ... Мусулмонлар жамоаси ўз қарашларини тиклаш ва маслаҳат тизими асосида инсониятнинг асосий бирлигига асосланган нуқтаи назардан жавобгардир. "...Худо (инсонни) тинчлик масканига чорлайди ва хоҳлаган кишини тўғри йўлга йўналтиради". (Юнус сураси, 10:25)

УЧИНЧИ БОБ

Қуръоний дунёқараш: пойдевор, ислоҳот ва қурилиш учун асос, бошланғич нуқта ва илҳом

Мусулмонлар ўзларининг Қуръоний дунёқарашларини тиклаш учун биз ўз миллатимиз сифатида ўз тарихимизни, хусусан, Пайғамбар (С.А.В.) ҳаётини камраб олган ва солих, тўғри бошқарган халифалар даврини янада яхшироқ англашимиз керак. Биз дунёқарашнинг ўша маърифатли даврга, ислом меросига ва кейинги даврларга таъсирини баҳолашимиз керак, бу эса ўз навбатида инсоният тараққиётини белгилаб, илмий, космик хабардорликнинг ҳозирги босқичида яқунланди. Барчанинг адолат ва биродарликка асосланган маънавий дунёқараш, ирқчилик ва тажовузга асосланган бошқа материалистик дунёқараш ҳақида билганларимиз асосида замонавий тараққиётнинг асл хусусиятларини ажрата бошлашимиз мумкин.

Замонавий тараққиётда биз кўрган хусусиятлар аслида ўрмон қонуни ва шахснинг ёвуз мойиллигининг аниқ ифодасидир. Бундай жамиятларнинг асосий тузилмалари янада қаттиқлашиб, мўртлашиб бориши билан, жамиятларнинг ўзи заифлаша ва парчалана бошлайди. Ўрмон дунёсида на ахлоқ, на ҳуқуқ ҳеч қандай маъно ва ўринга эга эмас. Бинобарин, бу тараққиёт омон қололмайди, чунки у турган пойдевордан муқаррар равишда келиб чиқадиган тўқнашувлар ёниб турган оловга ўхшайди, агар у ўзини истеъмол қилиш учун бошқа нарса топмаса, ўзини истеъмол қилади: "Батаҳқиқ, Биз зикрдан сўнг Забурда ҳам: "Албатта, ерга солих бандаларим меросхўр бўлурлар", деб ёзган эдик. Албатта, бу (Қуръон) да ибодат қилгувчи қавм учун етарли ўғит бордир". (Анбиё сураси, 21:105-106)

Адолат, бағрикенглик ва ахлоқий қарорга содиқликни ўзида мужассам этган Қуръон томонидан қўллаб-қувватланадиган онгли маънавият бу каби таназзулга учраган материализмга мутлақо зиддир. Ваҳий кўрсатмаларига мутлақо қарши бўлганига қарамай, замонавий материалистик тараққиёт, изланишларнинг систематик, қонуний услубига риоя қилиш орқали кўп нарсаларга эришилди, бу Худонинг бошқарувчилари ва ер юзидаги вакили бўлиш учун талаблардан бирини ташкил этади.

Замонавий тараққиётнинг дунёвий мойиллиги ҳақиқий бошқарувнинг яна бир талабига муҳтож: соғлом, тўғри бошқариладиган инсон табиатига хос бўлган онгли маънавият, *ан-нафс ал-лавамаҳ* (ўз виждонининг айблов овози). Чунки бу ҳолда замонавий жамият аъзолари азоб чекаётган хавфли маънавий ва ижтимоий касалликларга қарши туриш имконияти бўлмайди.

Бир марта Ислом тўғри тушунилган ва бошқаларга керакли тарзда етказилган бўлса, Қуръоний дунёқараш ҳақидаги тушунчамиз бузилишлардан тозаланиб, тўғри таълим амалиётига риоя қилингандан сўнг, биз замонавий материалистларга можаролар, адолатсизликлар ва уларнинг мавжудлигига таҳдид соладиган хавфлардан халос бўлишга тайёр бўламиз. Ислоҳот вазифаси мусулмон мутафаккирлари ва кашшофларига тегишли бўлиб, уларга маданий чекловлар ва қаттиқ, орқада фикрлашни енгиш учун мўл-кўл холислик, сабр ва жасорат керак бўлади.

ТЎРТИНЧИ БОБ

Исломий дунёқараш ва инсонпарварлик ахлоқий тушунчалар

Мусулмон тафаккурида ўтмиш урф-одатлари, амалиёти ва қўлланмаларига наслий ёпиниш ҳукмронлик қилиб, яқка мусулмонлар менталитети эса ислом анъаналарида мужассам бўлган қадриятлар, мусулмонларнинг ҳаёти ва муносабатлари идеаллар орасидаги хафагарчиликни ва ҳақиқатни чуқурлаштирган пассивлик, лоқайдлик билан ажралиб туради. Қадриятлар ва тушунчалар аниқ ҳаракатлар учун воситадир.

Ислом қадриятлари, тамойиллари ва тушунчалари мусулмонлар жамоатчилигининг асосини яратишда асосланади. Бугун биз ушбу тушунчаларни айрим мусулмонларнинг онги ва қалбига сингдиришимиз ва уларни яхлит, интерактив ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий институтлар даражасида қўллашимиз керак бўлади. Шу тарзда, биз тараққиётларни куришга ва тарихни яратишга тайёр бўлган ҳаётий, ижобий ва самарали мусулмонлар жамоасини яратишимиз мумкин. Биз академикларга, ислохотчиларга, ўқитувчиларга ва мусулмонлар жамоатининг она-оналарига ўзларининг масъулиятини англашлари ва белгиланган вазифаларини бажаришлари учун ёрдам беришимиз керак, шу билан улар ва уларнинг авлодлари Худо томонидан берилган маънавий интилишни англашларига имкон беришади.

Қуръоний дунёқараш барча соҳалардаги мавжудликнинг реалистик тасаввуридир ва шунингдек, биз ўзимизни қандай тутишимиз, космос қонунларига ва ўзимизнинг инсоний табиатимизга оид кўрсатмалар беради. Ушбу туюлган илоҳий ўзининг мутлақ бирлиги тушунчаси ва космоснинг, унинг кўплаб таркибий қисмларининг мослиги ва бир-бирини тўлдирувчи тамойилидан бошланади. Бу тамойилдан келиб чиқадики, бутун инсониятнинг биродарлигини англаш ҳар биримиздан: мақсадли, ахлоқий, ижодий яшаш учун инсоний ва ижтимоий жавобгарлигимиз; инсоният ҳаёти ва умуман оламнинг тузилиши хилма-хилликда бирликка асосланган ҳолда келиб чиқади.

Яхшиликни ёмонликдан, фойдасизни фойдалидан ажрата олишимиз учун биз ушбу жамият мероси ва тарихини жиддий, холисона, танқидий кўриб чиқишга муҳтожмиз. Агар биз интеллектуал, маърифий ва ижтимоий соҳаларни заифликлар, хурофотлар ва бузилишлардан тозаласак, одамлар ҳаётида мужассам бўлган доноликдан илҳом оладиган объектив, Пайғамбар ва унинг ҳаётий вазиятларда Қуръон таълимотларини қандай қўллаш усулларини, Қуръонга асосланган глобал нуқтаи назарни тарбиялашимиз мумкин.

Билим ва идрок, аввало, мутафаккирлар, олимлар, академиклар, зиёлилар ҳамда мактаблар ва ўқитувчиларнинг санъатидир. Ота-оналарнинг вазифалари, авваламбор, болаларни тарбиялаш, ўз фарзандларининг руҳи, виждонини тарбиялаш ва такомиллаштириш, шунингдек, ўз фар-

зандларини муносиб хуқ-атворини ривожлантиришга йўналтиришдир. Мутафаккирлар, ўқитувчилар ва ислохотчилар маданий, илмий нуқтаи назардан таълим бўйича тадқиқотлар олиб борадиган ишлар ва муассасаларга алоҳида эътибор беришлари керак, сўнгра ҳар қандай усул билан, айниқса, биз вояга етганимизда, бундай тадқиқотлар ҳар қандай электрон алоқа ва интернет усул билан ота-оналарга тақдим этилиши керак.

Бизнинг диний, ижтимоий ва таълим муассасаларимизга фақат ўз соҳаларида яхши ишламаганлар раҳбарлик қилиб, айни пайтда, биз тиббиёт ва муҳандислик каби даромадли, обрўли бўлишни кутган соҳалар учун ресурсларимизнинг тан олинисини сақлаймиз. Аммо, бизнинг ижтимоий тизимимизнинг ёмон ишлаши туфайли биз ушбу мутахассисларни бошқа мамлакатлар фойдасига йўқотиб қўямиз. Маданиятимизни тозалаш ва тиклаш, фарзандларимизга муносиб маънавий, интеллектуал ва маданий асос яратиш вақти келди.

“Илми исломлаштириш”нинг асл моҳияти ва унга қандай эришиш кераклиги тўғрисида жуда кўп тортишувлар ва чалкашликлар бўлган. Бунинг энг муҳим сабабларидан бири бу ислом ижтимоий фанларини ривожлантириш масаласининг аниқлиги йўқлиги, шунингдек, ўз навбатида Ислом тафаккури ва Ғарб ижтимоий фанлари мазмуни, мақсади ва моҳияти, уларнинг ислом мероси билан боғлиқлиги тўғрисида аниқлик киритилмаганлигидир. Билимларнинг ва ижтимоий фанларнинг исломлаштирилиши бир танганинг икки томони бўлиб, улар билан анъанавий ислом фанлари ёки ижтимоий фанлар ўртасидаги алоқани аниқлаб бергунимизча, чалкашликлар ҳукм суришда давом этади.

Ҳозирги вақтда ислом анъаналарининг ҳуқуқий (легал) жиҳати ислом тафаккурида кўпроқ эътиборни тортмоқда, чунки бу мусулмонлар жамоаси ҳаёти билан боғлиқ. Ислом ҳуқуқшунослиги бошиданок ўзининг тафаккури ва мазмунини Пайғамбар ва тўғри йўлга қўйилган халифалар мисолларидан олган. Пайғамбар, унинг шериклари ва солиҳ халифалар томонидан белгилаб қўйилган ўхшашликлар ўқитувчи ва ўқитувчиликка оид ислом тафаккурининг энг муҳим манбасини ташкил этди. Вақт ўтиши билан ислом ҳуқуқшунослиги талабларини қийнаб келаётган ғоявий ва сиёсий яққаланиш ва иқтидорсизлик интеллектуал қатъийлик ва ҳаракатсизликнинг ёмонлашишига олиб келиб, бу амалиёт, келишув

ва шартлардан келиб чиққан том маънода қоидалар, меъёрларга таяниш амалиётида намоён бўлиб, кейинги исломий жамиятлар билан алоқаси йўқ эди.

Кўпгина исломий қонунлар, фармойишлар, қарорлар ва ҳукмлар биз яшаётган даврдан фарқли ўлароқ шартлар ва ташвишларни ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилган. Исламий дунёқарашнинг ўзгармас тамойиллари ва кадриятларини тан олиш, сақлаш ҳаётий аҳамиятга эга. Ўзимизга исломий кадриятларнинг битмас-туганмас донолигидан баҳраманд бўлишимизга имкон бериш орқали биз ислом тафаккурида янги динамизм ҳосил қиламиз ва қандай аниқ қадамлар кераклигини яхшироқ тушунамиз. Замонавий Ғарб ижтимоий фанлари ва билимларни исломлаштириш ўртасидаги боғлиқлик ислом ижтимоий фанлари заминида ётиб, унинг мазмуни ва услубига тегишлидир.

Ижтимоий фанларнинг роли ва функциялари ҳуқуқ, ҳуқуқшунослик, ҳуқуқий меъёрлар ва қарорлардан фарқ қилади. Хусусан, ислом жамиятида ижтимоий фанлар мафкуравий таркибни тақдим этиб, ундан ҳуқуқ ва ҳуқуқий тадқиқотлар ўзаро муносабатларни тартибга солувчи қоидалар ва меъёрлардан келиб чиқади. Ҳуқуқшунослик ва ҳуқуқнинг функциялари авваламбор расмий характерга эга, ижтимоий фанларнинг вазифаси эса аввало интеллектуал ёки ғоявийдир. Улар мусулмонлар жамоаси ва унинг тараққиётини ривожлантириш учун биргаликда ҳаракат қилиб, бир-бирини тўлдиради.

Социологик тадқиқотлар натижасида вужудга келган Ғарб тафаккури ва Ғарб ижтимоий фанларида қўлланиладиган методологияни фарқлаш муҳимдир. Ушбу фарққа асосланиб, биз ислом ижтимоий фанлари ривожланиши ўтмишдаги анъаналар билан зиддиятли эмаслигини кўрамиз. Аксинча, бундай тараққиёт Ғарб ижтимоий фанлари методологияси ва ўтмиш тажрибаси, билимлари ва ютуқларидан фойдаланиши мумкин.

Ғарб ижтимоий фанлари мафкуравий таркибига икки омил таъсир қилади. Биринчи омил – Ғарб дунёқарашда ўзини намоён қиладиган субъектив, мафкуравий элемент. Кўпчилик ўзларини агностик деб ҳисоблайдиган Ғарб халқларининг қарашлари ёки ижтимоий муносабатларида дин энди муҳим роль ўйнамайди. Иккинчи омил – Ғарб ижтимоий фанлари-

да қўлланиладиган тадқиқот усуллари билан ифодаланган объектив элемент. Ғарб ижтимоий фанлари мафкуравий мазмунининг кўплаб ижодий воситалари, тизимлари ва институтларини берган объектив томони ислом ижтимоий фанларини ривожлантиришда ишлатилиши мумкин.

Мусулмон талабалар ва тадқиқотчилар куйидагиларни бажаришлари керак: ижодий, инклюзив, танқидий, илмий ва таҳлилий фикрлар билан қуролланганларга тақлид қилиш ва ақлий бўйсунуш одатидан халос бўлиш; унинг ўзгармас кадриятлари ва тамойиллари билан одамлар ва атрофдаги дунё ҳақидаги Қуръон нуқтаи назарини яхши тушунишни ривожлантириш; инсон табиатини ва моддий олам қонунлари ва тузилмаларини, шунингдек, инсоният жамиятларини, уларнинг потенциал ва кучли томонларини ўзига хос вақтинчалик ҳамда географик контекстлар таркибида ўрганишнинг илмий услуги тўғрисида тўлиқ билим билан қуролланиш; замонавий ғарб жамиятининг ислом мероси ва илмий ютуқларидан баҳраманд бўлиш.

Халқаро Ислом тафаккури институти (ИИТ) академик тадқиқотлар соҳасида кўплаб муҳим қадамларни ташлаб, исломшунослик, ижтимоий ва услубий тадқиқотлар бўйича олимлар ва академик тадқиқот марказлари ва университетлар учун намуна таклиф қилди. Ушбу анадозани ўрганиш, тақлид қилиш ва ишлаб чиқиш орқали биз ҳозирги саъй-ҳаракатларнинг йўналишини оддий ташқи шакллардан ва риторик устунликдан, аслида муҳим бўлган нарсаларга – исломий дунёқарашни ўзгармас кадриятлари ва тушунчалари билан хизмат қилишга йўналтиришга ёрдам берамиз.

БЕШИНЧИ БОБ

ИИТ нинг Университет ўқув дастурларини ривожлантириш режаси

ИИТ Малайзия Халқаро Ислом университетида (ИИУМ) амалга оширилган андоза орқали университет ўқув дастурларини ислоҳ қилишга ўз хиссасини қўшди. Ушбу андоза ўз навбатида Ислом Уйғониш ва Инсонпарварлик фанлар кафедраларида икки томонлама бирламчи ёки асосий

ихтисослашув ва иккинчи даражали ихтисосликдан иборат. Талабанинг иккита йўналишидан бири исломшунослик бўлади. Ушбу муваффақиятли инсоният маданиятининг тараққиёт тизими ўзларининг ихтисослик соҳаларида юқори малакага эга бўлган, мусулмонлик кимлигини аниқ тушунадиган ва исломий дунёқараш, дунёда мусулмонлар жамоатининг роли сезиларли даражада етуқлигини, тушунтиришини ва қадрлашини намоёиш этган битирувчиларни ишлаб чиқаради. Университет ўқув дастурини ислоҳ қилиш бўйича комплекс режа ишлаб чиқилди.

Бу режа икки қисмдан иборат умумий исломшунослик курсига асосланган. Биринчи қисм (тахминан ўттиз соатлик) талабага ўз мусулмон динлари тўғрисида билиши учун зарур бўлган барча нарсани беради. Ушбу қисм диний, ижтимоий ёки гуманитар фанларнинг ҳар бир талабаси учун мажбурий озчилик ихтисослашувидир. Иккинчи қисмга (ўттизга яқин кредит соати) келсак, унинг мақсади мусулмонлар жамоаси тарихи, Пайғамбар ҳаёти, ислом маданияти ва анъанавий диний (ислом) илмлари тўғрисида умумий маълумот алмашишдир.

Бу умумий исломшунослик дастуридан ташқари яна иккита турдаги дарслар мавжуд. Биринчиси – ижтимоий-гуманитар фанлар, иккинчиси – ихтисослаштирилган диншунослик курслари. Сўнгги курсларга Ислому ҳуқуқи ва ҳуқуқшунослиги, Таълимот ва фалсафа (*ъилму усулу ад-дийн*), ҳадис фанлари (*ъилму ал-ҳадис*), Қуръони Карим тафсири (*ъилму ат-тафсиър*), Пайғамбар (С.А.В.)нинг таржимаи ҳоли (*ъилму ал-сираҳ*), араб тили грамматикаси (*ъилму ан-наҳв*) ва риторика (*ъилму ал-балағаҳ*) киради. Ҳар бир талабанинг ўқув дастури иккита мутахассисликдан иборат бўлиб, унинг биринчи қисми Ислому (асоси)ни ўрганиш дастуридир.

Ҳар бир талабанинг бакалаврият дастури қуйидагилардан бири бўлади:

- 30 соатлик исломшунослик + 60 соат асосий фанлар + 30 соат ёрдамчи курслар = ижтимоий, гуманитар ёки диний мутахассисликлардан бирида 120-130 соатлик дастур.
- 60 соатлик исломшунослик + 30 соат ўрта фанлар + 30 соат ёрдамчи курс = 120 соатлик исломни ўрганиш дастури.

- 60 соатлик исломшунослик + 30 соатлик таълим бўйича ихтисослашув + 30 соатлик қўллаб-қувватловчи курс иши = 120-130 соатлик Исломиё таълим дастури ва даражалари, бу сизга бошланғич ва ўрта мактабларда Ислон асосларини ўргатишга имкон беради.

Агар талаба балоғатга етмаган болани асосий йўналишга айлантирадиган тарзда яқунласа, битирувчи, аслида битта бакалавр даражасига эга бўлади, бири исломшунослик ва иккинчиси бошқа ихтисослик бўйича.

Ушбу ўқув дастурларининг тафсилотлари 2008-2009-й. ўқув йили давомида яқунланиб, улар Ислон дунёсидаги бошқа олий ўқув дастурлари учун фойдали бўлади деган умидда тузилди. Бундай дастурда ушбу фанлар учун тегишли бўлган Ислон фалсафаси ва улардан реал, амалий вазиятларда фойдаланишни белгиловчи мақсадлар бўйича ёрдамчи курс ишлари бўлиши керак. Бу режа жуда мослаштирувчан ва шунинг учун уни турли университет режалари ва турли мутахассисликлар талабларига мослаштириш мумкин.

Умид қиламизки, муслмон мутафаккирлари, ислохотчилар, академиклар ва бошқа манфаатдор мутахассисларнинг саъй-ҳаракатлари шу тарзда мувофиқлаштириладигани, улар муслмонлар ҳамжамиятига ўзларининг фикрлаш тарзини тўғирлаши ва ўз муассасаларини жонлантириши учун аниқ қараш ва ҳаракатларга кўрсатма бериб, унинг салоҳиятидан самарали фойдаланиб, ижодий энергиясига эркинлик беради.

Муаллиф

АБДУҲАМИД АБУ СУЛАЙМОН – Халқаро ислом тафаккури институти (ШТ) президенти, АҚШ; болаларни ривожлантириш жамғармаси президенти, АҚШ ва Малайзия Халқаро Ислом университетининг собиқ ректори. Шунингдек, у кўплаб асарлар муаллифи, шу жумладан, Халқаро муносабатларнинг Ислом назарияси: Ислом методологияси ва тафаккурининг янги йўналишлари (1987); Мусулмон онгидаги инкироз (1987); Никоҳдаги фарқлар: Исломий инсоний кадр-қиммат руҳини тўлиқ эгаллаш (2003); Мусулмон оламида олий таълимнинг тикланиши (2007), шунингдек, араб тилидаги бир қанча китоблар ва мақолалар. Абу Сулаймон кўплаб тақдимотлар ва маърузалар қилиб, кўплаб халқаро симпозиумлар, конференциялар ва семинарларни ташкил этишда муҳим роль ўйнади.

Халқаро ислом тафаккури институтининг китобларининг қисқача сериялари – бу китобхонларга асл нусханинг асосий мазмуни тўғрисида маълумот бериш учун қисқартирилган шаклда ёзилган институтнинг муҳим нашрларининг қимматли тўпламидир.

Мусулмон дунёсининг улкан таназул сабабларини ўрганиб чиққан ушбу асарнинг асосий қондаси шундаки, дунёга ва унда бўлганларга ахлоқий, яқка, художўй, мақсадга мувофиқ қараш тикланмасдан, Қуръоний дунёқараш, ҳақиқий ва ҳаётий тикланиш юзага келиши мумкин эмас.

Ислоннинг «олтин» маданиятига бўлган одатий ҳайратдан муҳимроқ – бу унинг ҳаракатсиз салоҳиятини баҳолаш. Худога ва Унинг Пайғамбарига бўлган муҳаббатимизга тўлиқ самимий бўлганимизда, бу дунёда эзгулик ва ҳақиқатга бўлган тоза, эҳтиросли муҳаббат намоён бўлгандагина бизнинг имонимиз тўлиқ бўлади.

Айнан шу нуқтаи назарни қатъий қабул қилиш, Қуръон ва Пайғамбар суннат тамойилларига қатъий риоя қилиш, Абу Сулаймоннинг фикрига кўра, Худодан чуқур хабардор бўлган дастлабки ислом издошларини илҳомлантиришда муҳим роль ўйнаган. Улар замонавий мусулмонлар томонидан йўқолган эҳтирос ва ишонч билан ахлоқ кодексига риоя қилишди, ўз тақдирларини фақат ундан келиб чиқадиган жасур тасаввур билан шакллантиришди. Қуръоний дунёқараш орқали исломий ўзликни тиклаш ҳозирги замоннинг асосий талаби ва ушбу ҳалокатли ҳолатга нуқта кўяди.